

19. Конституція УРСР : Закон УРСР від 20 квітня 1978 року // Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – К. : Політвидав України, 1978. – 54 с.

20. Про затвердження основ лісового законодавства Союзу РСР і союзних республік від 17 червня 1977 року // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1977. – № 25. – Ст. 388.

21. Лісовий кодекс УРСР : Закон УРСР від 13 грудня 1979 року № 5432-IX // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1979. – Додаток до № 52. – Ст. 673.

22. Про внесення змін до Лісового кодексу України : Закон України від 08 лютого 2006 року № 3404-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 21. – Ст. 170.

УДК 349.6(477)

ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

LEGAL NATURE OF ENVIRONMENTAL SAFETY

**Краснова Ю.А.,
к.ю.н., доцент,**

**доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В.З. Янчука
Національний університет біоресурсів і природокористування України**

Стаття присвячена дослідженню юридичної природи екологічної безпеки. Встановлено, що для чистоти наукових підходів до поняття «екологічна безпека» доцільно враховувати інші правові терміни, такі як: «безпека навколишнього середовища», «безпечне довкілля», «безпечні умови для людини», а стосовно суб'єктивного права людини – «право на здорове та сприятливе навколишнє середовище», «право на життя у сприятливих природних умовах», «право на сприятливий стан навколишнього природного середовища», «право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище», «право на сприятливе середовище життєдіяльності» тощо. З цією метою підтримується наукова позиція про недоцільність законодавчого «забезпечення сприятливого навколишнього середовища», у зв'язку з неможливістю визначення його чітких критеріїв. Із цих позицій «сприятливість» довкілля варто розглядати як одну зі змістовних ознак права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та законодавчо закріпити основні критерії безпечності довкілля.

Ключові слова: екологічна безпека, безпека навколишнього середовища, безпечне довкілля, безпечні умови для людини, право на здорове та сприятливе навколишнє середовище, право на життя у сприятливих природних умовах, право на сприятливий стан навколишнього природного середовища, право на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище, право на сприятливе середовище життєдіяльності.

Статья посвящена исследованию юридической природы экологической безопасности. Установлено, что для чистоты научных подходов к понятию «экологическая безопасность» целесообразно учитывать другие правовые термины, такие как: «безопасность окружающей среды», «безопасные условия для человека», а в отношении субъективного права человека – «право на здоровую и благоприятную окружающую среду», «право на жизнь в благоприятных природных условиях», «право на благоприятное состояние окружающей природной среды», «право на безопасную для жизни и здоровья окружающую природную среду», «право на благоприятную окружающую среду жизнедеятельности» и другие. С этой целью поддерживается научная позиция о нецелесообразности законодательного «обеспечения благоприятной окружающей среды», в связи с невозможностью определения его четких критериев. С этих позиций «благоприятность» окружающей среды следует рассматривать как одну из содержательных признаков права на безопасную для жизни и здоровья окружающую природную среду и законодательно закрепить основные критерии безопасности окружающей среды.

Ключевые слова: экологическая безопасность, безопасность окружающей среды, безопасные условия для человека, право на здоровую и благоприятную окружающую среду, право на жизнь в благоприятных природных условиях, право на благоприятное состояние окружающей природной среды, право на безопасную для жизни и здоровья окружающую среду, право на благоприятную среду жизнедеятельности.

The article is devoted to the study of the legal nature of environmental safety. It is established that for the purity of scientific approaches to the concept of «ecological safety» it is appropriate to take into account other legal terms such as: «environmental safety», «safe environment», «safe conditions for a person», and in relation to subjective human rights – «right on a healthy and favorable environment», «right to life in favorable natural conditions», «right to a favorable environment», «right to a safe environment for life and health», «right to a favorable environment for life activities», etc. To this end, the scientific position is maintained on the inappropriateness of the legislative «ensuring a favorable environment», due to the impossibility of defining its clear criteria. From these positions, the «environmental friendliness» should be considered as one of the substantive features of the right to safe environment for life and health and to legislatively establish the main criteria of environmental safety.

Key words: ecological safety, environmental safety, safe environment, safe conditions for a person, right to a healthy and favorable environment, right to life in favorable natural conditions, right to a favorable environment, right to safe and healthy life environment, right to a favorable living environment.

Юридична наука за своїм змістом становить відносно розвинену систему упорядкованих знань про державно-правові явища, закономірності їх існування і розвитку. Системоутворюючими елементами цієї науки виступають: наукові гіпотези, правові ідеї і теорії (спеціальні теорії), концепції, методи, методики і принципи наукового пізнання, правові інститути, норми і юридичні конструкції, факти і явища правової реальності. Як галузь специфічних знань юридична наука має притаманну їй і упорядковану систему взаємопов'язаних і взаємодіючих понять і категорій, які за суттю і змістом визначаються предметом цієї науки і одночасно забезпечують логіко-юридичну ор-

ганізацію знань у сфері держави і права. У своїй єдності правові поняття і категорії утворюють категоріально-понятійний апарат цієї науки. Одночасно юридична наука виступає джерелом формування її понятійного апарату [1, с. 50-51].

Правові поняття – це основні одиниці розумової діяльності людини (її знань), які відтворюють суттєві, тобто загальні (типові) та відмінні ознаки (властивості, риси) фактів, явищ, процесів, становищ у сфері держави і права. Правові поняття знаходять свій вираз у термінах (словах та словосполученнях), правових визначеннях (дефініціях), що закріплюються у тексті права і мають

сувору логічну визначеність з точки зору їх змісту, обсягу та співвідношення з іншими поняттями [2, с. 114-115; 3, с. 240-241, 456-460]. Правові категорії – це фундаментальні, найбільш широкі за обсягом узагальнення універсальних правових понять, які фіксують найсуттєвіші закономірні зв'язки і відношення у сфері правової дійсності [2, с. 114-115; 3, с. 240-241, 456-460]. Особливістю правових понять і категорій є те, що вони не тільки відображають певний рівень знань щодо об'єктів і явищ правової реальності та виступають засобом подальшого і поглибленого їх пізнання, а й те, що при включенні їх у правові норми (позитивне право) входять до змісту цих норм і тому виконують найважливішу функцію права – регулятивну, визначаючи при цьому обсяг і зміст правового регулювання. Отже, є всі підстави стверджувати, що чим глибше і досконаліше розроблені (сформовані) правові поняття і категорії юридичної науки, тим досконаліше саме позитивне право як таке, тим точніше і якісніше воно здатне регулювати відповідні суспільні відносини. Ось чому проблема формування понять і категорій юридичної науки є найважливішим її завданням та власним призначенням. По суті, правова наука може бути визнана як така лише тоді, коли не тільки концептуально сформовані й обґрунтовані її теоретичні підвалини, а й розроблені категоріально-понятійний апарат цієї науки, який відображає її предметний зміст. Не становить виключення й формування понятійного апарату права екологічної безпеки як підгалузі екологічного права.

Слід відзначити, що проблемами становлення права екологічної безпеки, а, отже, і його понятійного апарату, вітчизняна наука екологічного права займається вже близько двадцяти років. Її представниками слід визнати: В. І. Андрейцева, У. В. Антонюк, Г. І. Балюк, Л. О. Бондаря, І. В. Бригадира, Ю. Л. Власенко, А. П. Гетьмана, А. С. Євстенєєва, Н. Л. Ільїну, Т. Г. Ковальчук, М. В. Краснову, Н. Р. Малишеву, Л. П. Решетник, Т. О. Третяка, М. О. Фролова, Ю. С. Шемшученка, В. В. Ярчак та ін. Однак, незважаючи на такий тривалий період вітчизняних наукових досліджень, теорія права екологічної безпеки не сформулировала єдиних наукових підходів до визначення деяких ключових понять цієї галузі, що, в свою чергу, відображається і на її сприйнятті законодавцем та практиком.

Метою статті є дослідження сутності юридичної природи екологічної безпеки.

У ст. 50 Конституції України [4] проголошено право кожного на безпечне для життя та здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Цьому праву кореспондує закріплення у ст. 16 Конституції України обов'язок держави щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, а також подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Слід погодитися з думкою Ю. С. Шемшученка про те, що концепцію права людини і громадянина на безпечне навколишнє природне середовище більш ґрунтовно все таки відображено в сучасному національному законодавстві, ніж у міжнародному праві. Українському законодавцю в цьому розумінні практично немає що імплементувати із Загальної декларації прав людини або Європейської конвенції з прав людини. Тому в літературі і висловлюється пропозиція про доповнення Європейської конвенції з прав людини факультативним протоколом про право людини на безпечне (здорове) навколишнє середовище, а також необхідність безпосереднього закріплення цього права та інших екологічних прав в документах загальносвітового значення [5, с. 120-135].

Суб'єктивне право на екологічну безпеку об'єктивно є складовою частиною глобальної та національної безпеки. Такий підхід застосовано Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. [6], який визначає національну безпеку як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспіль-

ства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Національними інтересами визнаються життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Відповідно до ст. 6 зазначеного Закону, забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства проголошено пріоритетом національних інтересів України.

Безпосереднє визначення поняття «екологічна безпека» міститься у ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [7], відповідно до якої екологічна безпека являє собою такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, господарчих, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів.

В свою чергу державний стандарт України «Безпечність промислових підприємств. Терміни і визначення» (ДСТУ 2156-93) [8] визначає безпеку населення, матеріальних об'єктів, навколишнього середовища як відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю заподіяння будь-якої шкоди.

Крім безпосередньо терміну «екологічна безпека» національне законодавство містить й інший термін – «безпека навколишнього середовища» [9], хоча й не розкриває його змісту. Натомість, якщо розглядати передбачені ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» екологічні права громадян, то базовим серед таких прав є саме право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (навколишнє природне середовище). Це право означає, насамперед, можливість проживати в такому навколишньому природному середовищі, що не спричиняє шкоди здоров'ю, можливість користуватись природними благами (дихати чистим повітрям, пити чисту воду тощо).

Згідно з Конституцією України вітчизняне законодавство застосовує термін «безпечне довкілля», на відміну від російського законодавства, в якому передбачено право на «сприятливе навколишнє природне середовище». Стосовно «довкілля», то ним можна вважати законодавчо визначене «середовище життєдіяльності людини – сукупність об'єктів, явищ і факторів навколишнього середовища (природного і штучно створеного), що безпосередньо оточують людину і визначають умови її проживання, харчування, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо» (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення») [10]. Тобто, довкіллям можна вважати природне, виробниче, побутове, навчальне та інше середовище життєдіяльності людини.

Фактори ж середовища життєдіяльності – це будь-які біологічні (вірусні, пріонні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), хімічні (органічні і неорганічні, природні та синтетичні), фізичні (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче та інші види випромінювання), соціальні (харчування, водопостачання, умови побуту, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо) та інші фактори, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»). А, отже, шкідливий вплив на здоров'я людини – це вплив факторів середовища життєдіяльності, що створює загрозу здоров'ю, життю або працездатності людини чи здоров'ю майбутніх поколінь (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»).

Визначення ж змісту поняття «безпечне» має суттєве значення для реалізації і захисту суб'єктивного права на екологічну безпеку. Так, у ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» дається визначення поняття «безпечні умови для людини» – це стан середовища життєдіяльності, при якому відсутня небезпека шкідливого впливу його факторів на людину. Отже, вітчизняне законодавство передбачає необхідність створення безпечних умов життєдіяльності, тобто створення таких ситуацій, за яких відсутні будь-які види (біологічних, хімічних, фізичних та ін.) небезпек.

Натомість, сприятливі умови життєдіяльності людини – це стан середовища життєдіяльності, при якому відсутній будь-який шкідливий вплив його факторів на здоров'я людини і є можливості для забезпечення нормальних і відновлення порушених функцій організму (ст. 1 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»). Тому безпечним доцільно визначити такий стан середовища життєдіяльності, який не впливає негативно на здоров'я людини і процеси функціонування живих організмів, в якому наявні хімічні, фізичні, біологічні та інші фактори не порушують природного балансу зв'язку людини і довкілля, не перевищують встановлені законодавством норми безпеки.

Ознаки «безпечного для життя і здоров'я навколишнього природного середовища» у різних його значеннях найбільш детально розкриті в літературі. Так, право на безпечне навколишнє природне середовище характеризується як інтегрована правова категорія, що синтезує в своїй основі ряд галузевих прав: а) право на стабільну екологічну обстановку; б) право на екологічне благополуччя; в) право на якісне, сприятливе, здорове навколишнє природне середовище; г) право на використання корисних властивостей природи для задоволення необхідних життєзабезпечувальних фізіологічних і духовних потреб; д) право на охорону життя і здоров'я від несприятливих природних умов і природно-антропогенних факторів [11, с. 17-19].

Аналіз законодавства та наукових джерел показує, що право на екологічну безпеку знайшло своє закріплення через різні термінологічні форми [11, с. 17-19]. В літературі фігурують, крім права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, й інші формулювання: «право на здорове та сприятливе навколишнє середовище» [12, с. 461-464], «право на життя у сприятливих природних умовах», «право на сприятливий стан навколишнього природного середовища» [13, с. 121-124], «право на безпечне та здорове навколишнє середовище», «право на сприятливе середовище життєдіяльності» [14, с. 122-130] тощо.

Ознаками безпечного навколишнього природного середовища є стабільність здорового навколишнього середовища, його якість та сприятливість. Але всі ці характеристики є оціночними і потребують конкретизації і визначення. Так, доцільно з'ясувати, що мається на увазі під категорією «сприятливе навколишнє середовище». Етимологічну основу терміна «сприятливий» складає слово «сприяти», яке у словнику Б. Грінченка визначається як «погоджати, ставитись доброзичливо, сприяти, допомагати» [15, с. 190]. Очевидно, що досить влучним є в російській мові тотожний термін «благоприятный», коренева основа якого пов'язується з терміном «благо». Дійсно, навколишнє природне середовище є природним благом для людини і суспільства в цілому, інших живих організмів як умова, місце і джерело існування та життєдіяльності. Однак, на даний момент це благо важко охарактеризувати як таке, що сприяє здоров'ю та життю людини, відсутні і мірила даної категорії. Тому поняття «сприятливе навколишнє середовище» має оціночний характер і його зміст залежить здебільшого від суб'єктивних поглядів інтерпретатора. Певні природні умови залежно від стану здоров'я, віку, психічного і психологічного стану, генетичних особливостей можуть визнаватись для одних осіб сприятли-

вими і, водночас, окремими людьми сприйматися як не сприятливі з цих же причин [11, с. 18].

За таких умов законодавче забезпечення сприятливого навколишнього природного середовища у сучасний період стає неможливим і не доцільним на практиці, оскільки бракує чітких критеріїв його визначення. Із цих позицій сприятливість довкілля варто розглядати як одну зі змістовних ознак суб'єктивного права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище.

Певний інтерес для нашого дослідження становить і наукова доктрина «права на здорове навколишнє середовище» [12, с. 461-464]. Однак таке формулювання назви права викликає ряд логічних запитань до термінології та теоретичного обґрунтування його змісту. На думку прибічників цієї доктрини, здорове навколишнє середовище – це природні умови, які є незабрудненими і дозволяють споживання безпечних для здоров'я природних благ. Отже, здорове навколишнє середовище пов'язується з відносно чистими природними умовами і безпечністю використання (споживання) благ природи, тобто йдеться про прямий зв'язок такого середовища з безпекою його використання для здоров'я людини.

Отже, суб'єктивне право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище (право на екологічну безпеку) – це закріплені законодавством і забезпечувані державою можливості суб'єкта: а) проживати в такому середовищі, яке не спричиняє шкоду здоров'ю; б) користуватись для задоволення своїх життєво необхідних фізичних і духовних потреб безпечними природними благами; в) вимагати від держави, від інших осіб виконання та дотримання вимог екологічної безпеки; г) у випадку їх порушення, – звертатись за захистом порушеного права до компетентних органів.

Право на безпечне навколишнє природне середовище безпосередньо пов'язане з низкою інших прав, які фактично конкретизують його щодо тих чи інших сфер суспільних відносин та діяльності. Зокрема, в ст. 4 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» закріплено право громадян на безпечні для здоров'я і життя харчові продукти, питну воду, умови праці, навчання, виховання, побуту, відпочинку та навколишнє природне середовище, а ст. 3 Закону України «Про захист людини від впливу іонізуючого випромінювання» передбачає: «Кожна людина, яка проживає або тимчасово перебуває на території України, має право на захист від впливу іонізуючого випромінювання. Це право забезпечується здійсненням комплексу заходів щодо запобігання впливу іонізуючого випромінювання на організм людини вище встановлених дозових меж опромінення, компенсацією за перевищення встановлених дозових меж опромінення та відшкодуванням шкоди, заподіяної внаслідок впливу іонізуючого випромінювання».

Отже, безпека виступає обов'язковою умовою такого природного стану, яке, за логікою, означає «безпечне середовище – здорове середовище» [16, с. 208]. Якщо ж наявні елементи небезпеки, то середовище перестає бути здоровим, тобто, є забрудненим, насиченим різними елементами, небезпечними для здоров'я і життя людини. Стале здорове навколишнє середовище є свідченням його безпечності, а відтак, є важливою ознакою останнього, і тому виділення його в самостійну правову категорію недоцільне. До того ж, законодавче визначення поняття «здоров'я» (стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів) вказує, що його носіями можуть бути будь-які біологічні істоти, у т. ч. й людина. І тому досить сумнівним є застосування даного терміну при характеристичі навколишнього природного середовища.

Для практичного забезпечення цього права важливо мати чіткі критерії (з подальшим їх законодавчим закріпленням), на основі яких можна буде визначати безпеч-

ність чи небезпечність довкілля. Відтак, маючи відповідні дані моніторингу стану навколишнього природного середовища, кадастрів природних ресурсів про реальний стан довкілля, кожного природного комплексу чи об'єкту, можна володіти знаннями, які допоможуть визначити,

які еколого-правові засоби в конкретному випадку можна здійснити, щоб досягти конкретної мети екологічного права, зокрема, попередження екологічної небезпеки чи відновлення порушеного стану навколишнього природного середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панов М. І. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки / М. І. Панов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 50–53.
2. Словарь терминов по теории государства и права : учебное пособие / рук. авт. кол. Н. И. Панов. – Харьков, 1997. – 180 с.
3. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М., 1976. – 720 с.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Шемшученко Ю. С. Человек и его право на безопасную (здоровую) окружающую среду / Ю. С. Шемшученко // Государство и право. – 1993. – № 10. – С. 120–135.
6. Про основи національної безпеки : Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
7. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
8. Безпечність промислових підприємств. терміни і визначення : Державний стандарт України. ДСТУ 2156-93. – (Чинний від 1995-01-01). – К., 1994.
9. ДБН А.2.2-1-2003. Проектування. Склад і зміст матеріалів оцінки впливів на навколишнє середовище (ОВНС) при проектуванні і будівництві підприємств, будинків і споруд : Наказ Державної архітектурно-будівельної інспекції України від 15 грудня 2003 року № 241 // Держбуд України. – Київ, 2004. – 24 с.
10. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
11. Грушкевич Т. В. До питання термінологічної визначеності назви права на екологічну безпеку / Т. В. Грушкевич // Актуальні проблеми юридичної науки : матеріали Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2016 року) : [у 2-х ч.]. – Частина 2. – Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. – С. 17–19.
12. Сурилова О. О. Право на чисте і здорове навколишнє середовище в системі основних прав людини / О. О. Сурилова // Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – С. 461–464.
13. Бринчук М. М. Право на благоприятную окружающую среду / М. М. Бринчук // Экологическое право : Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 670 с.
14. Крассов О. И. Право на благоприятную окружающую природную среду / О. И. Крассов // Экологическое право : Учебник. – М. : Дело, 2001. – 768 с.
15. Словник української мови / [упорядник Б. Грінченко] : У 4 т. – К. : Наук. думка, 1997. – Т. 4. – 596 с.
16. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки : Навчальний та науково-практичний посібник / В. І. Андрейцев. – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.